

Correctievoorschrift HAVO

2009

tijdvak 2

kunst (algemeen)

tevens oud programma

schoolexamen ckv2

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o. Voorts heeft de CEVO op grond van artikel 39 van dit Besluit de *Regeling beoordeling centraal examen* vastgesteld (CEVO-02-806 van 17 juni 2002 en bekendgemaakt in Uitleg Gele katern nr 18 van 31 juli 2002).

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door de CEVO.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door de CEVO.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de CEVO-regeling van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
  - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, hoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen.
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommitteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan de CEVO. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 61 scorepunten worden behaald.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Blok 1

1 maximumscore 2

Het antwoord moet de volgende strekking hebben (één van de volgende):

- De kerk was Gods plek op aarde; hier was Hij aanwezig en verschaft Hij vrede, bescherming en vreugde aan de gelovigen.
- De kerk als huis van God bood een schuilplaats, bescherming en gerechtigheid aan de mens.
- De kerk was het symbool voor het hemelse op aarde, de plek waar iets van de hemelse heerlijkheid (via lichtinval) voor de gelovige zichtbaar werd.
- Aan tal van aspecten van de architectuur werd een symbolische betekenis gehecht, zoals de west-oost oriëntatie van de plattegrond of de verbinding van noord- en oostzijde met respectievelijk het Oude en Nieuwe Testament.

Indien een deel van het antwoord juist

1

2 maximumscore 2

De kerk kon worden gebouwd (twee van de volgende):

- om een belangrijke plek of gebeurtenis te eren, bijvoorbeeld met betrekking tot het leven of sterven van een heilige.
- om politieke motieven.
- omdat een opdrachtgever zich wilde verzekeren van zijn eeuwige betekenis voor het geloof.
- omdat een stad of klooster er status mee kon verkrijgen.

per juist antwoord

1

3 maximumscore 1

Het antwoord moet de volgende strekking hebben:

Bij de constructie van kerkgebouwen werd niet gestreefd naar vernieuwingen; bestaand technisch inzicht vormde de basis voor de constructie van het kerkgebouw. Rondtrekkende bouwmeesters / gilden van bouwers zorgden voor verspreiding van kennis. Bepaalde kerkgebouwen waren toonaangevend.

Deze gegevens (tenminste één ervan dient genoemd te worden) en het feit dat zoveel nieuwe kerken binnen korte tijd werden gebouwd zorgden voor het uniforme karakter.

Vraag	Antwoord	Scores
4	maximumscore 1 De beeldhouwkunst was in de middeleeuwen zo goed als altijd verbonden met de architectuur.	
5	maximumscore 2 één van de volgende: – Voor de middeleeuwer was de voorstelling direct herkenbaar (leesbaar) en daarom van grote inhoudelijke betekenis. – Daar de middeleeuwer zo weinig werd geconfronteerd met een voorstelling van de betreffende inhouden, was de ervaring van het timpaan een indringende ervaring.	
	Indien een deel van het antwoord juist	1
6	maximumscore 1 Het timpaan had in de middeleeuwen nog kleur, of: was nog beschilderd.	
7	maximumscore 2 • In de elfde/twaalfde eeuw werd Christus gezien als een streng / afstandelijk / niet menselijk / majesteitelijk wezen • In de tekst wordt dit aangegeven door de verwijzing naar een streng en onbewogen gelaat / wijd geopende en vonken schietende ogen / majesteitelijke haren en baard	1 1
8	maximumscore 3 • Het uitgebeelde onderwerp is 'Het laatste oordeel' • drie van de volgende aspecten van de voorstelling: – een oordelende Christus – het wegen van de zielen – het opstaan uit de graven – het scheiden (door een engel) van ware gelovigen en ongelovigen – engelen met bazuinen	1 2
	Indien drie aspecten juist	2
	Indien twee aspecten juist	1
	Indien één aspect juist	0
9	maximumscore 1 Het antwoord moet de volgende strekking hebben: De liturgische drama's kregen (een te grote) amusementswaarde en dat paste volgens de kerkleiders niet bij een ingetogen geloofsbeleving.	

Vraag	Antwoord	Scores
10	maximumscore 3 Algemeen worden de volgende ontwikkelingen van het religieuze toneel aangenomen:	
	• plaats: van kerkplein naar marktplein	1
	• taal: van Latijn naar volkstaal	1
	• spelers: van priesters en leken naar een soort beroepsspelers (gheselle van den spele, de latere rederijkers)	1
11	maximumscore 2 Het antwoord moet de volgende strekking hebben (één van de volgende):	
	– God was alleen door middel van het geestelijke te bereiken en niet via het lichamelijke.	
	– Het lichaam moest in bedwang gehouden worden, omdat God alleen via de geestelijke weg te bereiken was.	
	Indien een deel van het antwoord juist	1
12	maximumscore 1 De kerk had geen invloed op (één van de volgende):	
	– de dansen die door het gewone volk werden uitgevoerd.	
	– de dansen die aan het hof tijdens feesten werden uitgevoerd.	

Blok 2

13	maximumscore 2 Drie van de volgende effecten moeten worden beschreven:	
	– plotselinge muziek in het stuk, of: muziek in een toneelstuk	
	– een lied in een toneelstuk	
	– het niet-realistische decor	
	– de gestileerde beweging in de krijtscène, of: de vertraagde beweging bij het trekken aan het kind	
	– een rechter die geen rechter is	
	– een rechter die zijn functie met zijn jas uittrekt	
	Indien drie antwoorden juist	2
	Indien twee antwoorden juist	1
	Indien één antwoord juist	0
14	maximumscore 1 één van de volgende:	
	– Een verteller vertelt wat er verder gebeurt.	
	– De moraal van het verhaal gaat verder dan het voorbeeld in dit spel.	

Vraag	Antwoord	Scores
15	<p>maximumscore 2</p> <p>In het antwoord moeten de beide begrippen voorkomen, zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Moderne beroepstheatermakers houden niet meer van moraliserende stukken zoals ze bij het 'episch theater' voorkomen, omdat het hen meer om de artistieke waarde van het theater gaat en men tegenwoordig vindt dat het publiek zelf de diepere achtergronden wel begrijpt • De meeste 'vervreemdingseffecten' die Brecht bedacht, zijn in het moderne theater heel normaal geworden, dus geen reden meer om speciaal Brecht te spelen 	<p>1</p> <p>1</p>
16	<p>maximumscore 1</p> <p>De kern van het antwoord moet zijn: Het kind staat model voor de rijken in het algemeen.</p>	
17	<p>maximumscore 2</p> <p>twee van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – rijkdom = gevoelsarm tegenover armoede = rijk aan gevoel (hele lied), of: materiële rijkdom tegenover gevoelsarmoede – Je mag bang zijn voor armoede, maar niet voor armen (r. 9, 10). – Je mag bang zijn voor waar je geen zicht op hebt, maar je moet de realiteit onder ogen durven zien (r. 11, 12). 	
	<p>per juist antwoord</p>	<p>1</p>
18	<p>maximumscore 1</p> <p>Het stuk blijft even 'episch', want er verandert niets aan de door Brecht gepropageerde moraal.</p>	
19	<p>maximumscore 1</p> <p>Het stuk is minder 'vervreemdend' omdat (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – je geen onuitgesproken gedachten hoort zingen, maar gewoon een uitgesproken mening. – de toeschouwer met Groesje blijft meeleven. 	
20	<p>maximumscore 2</p> <p>twee van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – de agressieve articulatie bij het zingen – eenstemmigheid (om de tekst verstaanbaar te houden) – marsmuziek – eenvormig ritme op basis van korte motieven 	
	<p>per juist antwoord</p>	<p>1</p>

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

21 maximumscore 1

één van de volgende of een omschrijving ervan:

- de 'vreemde' moderne melodielijn
- het ontbreken van een gebruikelijke akkoordenstructuur
- de dissonante samenklanken / geen echt tonale muziek
- moeilijke/avant-gardistische muziek
- kunstmuziek en geen amusementsmuziek
- geen muziek in romantische stijl
- de kleine bezetting

22 maximumscore 1

het agressieve of marsachtige karakter

Blok 3

---

23 maximumscore 2

Het antwoord moet de volgende strekking hebben (één van de volgende):

- Een mecenas stopte geld in de kunsten en/of zorgde ervoor dat een gezelschap financieel ondersteund werd. Tegenwoordig kunnen gezelschappen aanspraak maken op subsidies en/of gesponsord worden.
- Overheid en bedrijfsleven hebben de rol van mecenas overgenomen (geïnstitutionaliseerd).

Indien een deel van het antwoord juist 1

24 maximumscore 2

Het antwoord moet de volgende strekking hebben:

Muziek en dans (ritme en timing) vormen een onverbreekelijke eenheid. Aangezien films in de jaren twintig meestal 'stom'/'zwijgend' waren, zou een orkest in de zaal de muziek precies op de gefilmde dans moeten afstemmen en dat is erg moeilijk, zo niet onmogelijk.

Indien een deel van het antwoord juist 1

25 maximumscore 2

- De makers van *Relâche* probeerden te shockeren en heftige reacties aan het publiek te ontlokken. Dit blijkt uit het feit dat (één van de volgende): 1
  - Picabia hoopte dat het publiek zou gaan schreeuwen;
  - geluiden van geschreeuw en gefluit klonken door de muziek van Satie;
  - de pretparkscène het hele publiek brullend meesleurde, zodat de algehele wanorde tot groot genoeg een toppunt bereikte.
- De makers van *Relâche* gebruikten ongebruikelijke theatrale beelden. Dit blijkt uit de opmerking over de bebaarde ballerina en de kameel 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

26 maximumscore 2

drie van de volgende:

- De ballerina danst alsof ze vrije dans improviseert, of: de ballerina volgt niet de strenge regels van het ballet.
- De ballerina danst op kousenvoeten in plaats van spitzen.
- De ballerina blijkt (soms) een man te zijn in plaats van een vrouw.
- De ballerina wordt van onderaf gefilmd, of: het imago van de ballerina wordt geschonden door haar van onderaf te filmen.

Indien drie antwoorden juist	2
Indien twee antwoorden juist	1
Indien één antwoord juist	0

27 maximumscore 2

Het antwoord moet de volgende strekking hebben (één van de volgende):

- Door de ballerina als man voor te stellen, wilden de makers met deze scène laten zien dat het negentiende-eeuwse, romantische ballet gedomineerd werd door de vrouwelijke ballerina en dat er voor mannelijke dansers bijna geen plaats (meer) was.
- Door de ballerina oneerbiedig in beeld te brengen, vestigden de makers de aandacht op de eventuele hypocrisie van het publiek. Sommige toeschouwers kwamen vooral om naar vrouwen te kijken en niet zozeer voor het ballet.
- Het onschuldige sprookjesachtige van het romantische ballet wordt als belachelijk onrealistisch afgeschilderd door de ballerina als een man in beeld te brengen.

Indien een deel van het antwoord juist	1
--	---

28 maximumscore 1

Het antwoord moet de volgende strekking hebben (één van de volgende):

- Clair bereikte een toevallige samenhang van beelden door de montage. Beelden worden door Clair over elkaar heen geprojecteerd en zonder overgang aan elkaar geplakt.
- Clair plakte beelden over elkaar heen en aan elkaar vast die ogenschijnlijk niets met elkaar te maken hebben. De lijn van het verhaal is hierdoor soms moeilijk te volgen.
- Clair maakte een associatieve montage van verschillende scènes die ogenschijnlijk niets met elkaar te maken hebben.
- Clair vermengt realistische beelden met in werkelijkheid onmogelijke gebeurtenissen.

Vraag	Antwoord	Scores
29	<p>maximumscore 2</p> <p>twee van de volgende</p> <ul style="list-style-type: none"> – Beide gezelschappen presenteerden samenwerkingsprojecten van choreografen, beeldend kunstenaars en componisten. – Beide gezelschappen traden op in Parijs. – Beide gezelschappen brachten vernieuwende/avant-gardistische balletten. <p>Op grond van inhoudelijke kennis ook goed: Sommige kunstenaars/componisten/dansers werkten voor zowel <i>Les Ballets Russes</i> als <i>Les Ballets Suédois</i>.</p> <p>per juist antwoord</p>	1

Blok 4

30	<p>maximumscore 2</p> <ul style="list-style-type: none"> • De muziek is geen illustratie van de tekst • In de begeleiding worden slechts instrumenten toegevoegd 	1 1
31	<p>maximumscore 3</p> <p>In een goed antwoord zijn drie van de volgende aspecten verwerkt:</p> <p>couplet 3:</p> <ul style="list-style-type: none"> – de (instrumentale) tegenmelodie – de snaredrum als een soort militaire trom <p>couplet 4:</p> <ul style="list-style-type: none"> – de tweede stem (vocaal) – de voortdurende aanwezigheid van de tom toms van het drumstel, of: (bij 'wheels of progress roll') meer activerend <p>het einde van de song:</p> <ul style="list-style-type: none"> – het wegvallen van de instrumentale begeleiding (op het eerste instrument na) – de vertraging aan het einde <p>per juist antwoord</p>	1
32	<p>maximumscore 1</p> <p>De kern van het antwoord moet zijn dat het verleden een rol moet blijven spelen. Voorbeelden van goede antwoorden zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> – In deze tijd van steeds sneller verlopende ontwikkelingen zijn er mensen die het belangrijk vinden deze vooruitgang te relativiseren door na te denken over (de verworvenheden van) het verleden. – In een tijd met vele visies op vragen van het leven kan nadenken over de invloed van de geschiedenis op het heden belangrijk zijn. – De waarde van de eigen cultuur wordt steeds meer ingezien, of: wil men bewaren. 	

Vraag	Antwoord	Scores
33	<p>maximumscore 2</p> <p>Het antwoord moet de volgende strekking hebben: Belang hechten aan de boodschap van voorvaderen en geloven in het voortbestaan van de doden in de dingen om ons heen, is met name afkomstig uit niet-westerse culturen en ook wel uit voorchristelijke westerse culturen.</p> <p>Indien een deel van het antwoord juist</p>	1
34	<p>maximumscore 2</p> <p>twee van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – elektrische versterking van instrumenten – het 'stapelen' van instrumenten – het gebruik van basgitaar en drumstel – het elektronisch gladgestreken stemgeluid <p>per juist antwoord</p>	1
35	<p>maximumscore 1</p> <p>één van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – het hoge niveau van de zangstemmen – het hoge niveau waarop samen wordt gezongen – de goede kwaliteit van de begeleiding – zeer entertainend 	
36	<p>maximumscore 1</p> <p>één van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Er is geen dramatische ontwikkeling. – de al te simpele trucjes: de lampjes / het rondwandelen / de oerwoudgeluidjes 	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

37 maximumscore 1

muziek is **géén** universele taal (een argument met de strekking van één van de volgende):

- Niet iedere muziek is voor iedereen te begrijpen; ook een muzikale taal moet geleerd worden.
- Ieder persoon vindt bepaalde muziek mooi en veel andere muziek niet: (de taal van) die muziek spreekt hem niet aan.
- Natuurlijk kun je naar iedere muzieksoort luisteren, maar je kunt ook naar een taal luisteren waar je niets van snapt.

of

muziek is **wèl** een universele taal (een argument met de strekking van één van de volgende):

- Als je naar tekst in een voor jou niet te begrijpen vreemde taal luistert, zegt het niets. Maar muziek spreekt je emoties aan en dat betekent dat muziek, als je ervoor open staat, eerder te begrijpen is dan gesproken taal.
- Door veel mensen wordt zeer verschillende muziek gewaardeerd (al dan niet uit verschillende landen) en dat zonder al te veel (geestelijke) inspanning.

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per school in het programma WOLF. Zend de gegevens uiterlijk op 26 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

---

afbeeldingen:

- 1 Zuidelijk timpaan van de Saint-Pierre te Moissac, 1115-1136.
- 2 Timpaan van het hoofdportaal van de Saint-Lazare te Autun, ca. 1135.

audiofragmenten:

- 1 H. Eisler / E. Weinert, *Heimliche Aufmarsch*.
Morgenrood-Rotterdam zingt voor Vietnam.
RAZ Morgenrood LP 6810 184.
- 2 H. Eisler, *Nonett*.
Hanns Eisler, Kammermusik; Berlin Classics, Edel 009231.
- 3-4 A. Grace, *Swords of Bronze*.
CD Female Factory (1997) World Connection 43.001.
- 5 Female Factory, *Breaths*.
CD Female Factory (1997) World Connection 43.001.

videofragmenten:

- 1-2 B. Brecht, *De Kaukasische krijtkring* (1942), uitgevoerd door de amateurtoneelvereniging *Openluchtspelgroep Oosterhout*.
- 3 R. de Maré, Scènes uit *Entr'acte* uit *Relâche* (1924).
Les Ballets Suédois.
- 4 Female Factory, *Breaths*.
Female Factory - Live at Royal Theatre Carré Amsterdam (1997).

teksten:

- 1 F. Heer, *The medieval world*, Londen 1974.
- 2 U. Eco, *De Naam van de Roos*, Bert Bakker 1984, p. 49.
- 5 M. Hendriksma, 'Zo vals en toch zo zuiver' - *Brecht op de Kleinkunstacademie*.
Theatermaker, april '98.
- 6 J. van Slooten, 'Een schreeuw uit razende monden' - *De muzikale aspecten in het werk van Brecht*. Theatermaker, april '98.
- 9-10 B. Häger, e.a., *Ballets Suédois (The Swedish Ballet)*, Parijs, 1989, blz. 56, 264-265.